

Z dziejów kształtowania się dubrownickiej inteligencji. Przedstawiciele, instytucje, formy działania w I połowie XIX wieku*

ABSTRACT: Kubik Damian, *From the history of the formation of the Dubrovnik intelligentsia. Representatives, institutions, and forms of activity in the first half of the 19th century*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 27. Poznań 2024. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 101–121. ISSN 2084-3011.

The article presents the most important phenomena related to the intellectual activity of Dubrovnik elites on the cultural level in the first half of the 19th century. The starting point of the text is the socio-class and religious image of Dubrovnik which allows for discussion of the intellectual atmosphere and its impact on cultural life in the city. An important part of the present analyses are also issues related to initiatives integrating Dubrovnik's intelligentsia, as well as the importance of the 1830s and 1840s (with particular emphasis on 1848) for the changes taking place in the life of the city. The summary of the article emphasizes that Dubrovnik's loss of independence did not mean the end of its rich tradition, but also enabled the formation of circles that played an important role in the Croatian national revival.

KEYWORDS: Dubrovnik in the first half of the 19th century; intelligentsia in Dubrovnik; Dubrovnik's cultural elites; cultural and intellectual life in Dubrovnik; Dubrovnik community

* Artykuł powstał w ramach projektu *Miniatura 7 Elity kulturalne w Dubrowniku w pierwszej połowie XIX wieku* (DEC-2023/07/X/HS2/00782).



1. Wstęp

Wraz ze zmianą statusu politycznego Dubrownika na początku XIX wieku dubrownickie społeczeństwo przechodzi stopniowe, ale z czasem coraz bardziej wyraźne przemiany rzutujące na jego dotychczasowy obraz. Upadek Republiki (oficjalnie w 1808 roku), okupacja francuska (do 1814 roku), a także silne, zwłaszcza na początku wieku, tendencje do przywrócenia *ancien régime* (powstanie w 1813 roku i zabiegi dyplomatyczne podejmowane do kongresu wiedeńskiego), w końcu zaś przejście miasta pod zarząd austriacki (od 1815 roku) doprowadziły do ostatecznej degradacji Dubrownika bytującego na peryferiach ogromnego imperium Habsburgów. Przemiany, jakie w konsekwencji objęły Dubrownik na wielu różnych płaszczyznach, nie ominęły też warstw roszcążących sobie prawo lub pretendujących do politycznego i kulturalnego przewodnictwa w dubrownickiej społeczności.

Wbrew wielu historiograficznym syntezom i skodyfikowanym literackim wizjom utrata przez Dubrownik podmiotowości nie oznaczała zmierzchu miasta oraz jego tradycji, lecz spowodowała z czasem narodziny „nowego Dubrownika”. Przełom XVIII i XIX wieku, a zwłaszcza okres od upadku Republiki – poza wszystkimi konsekwencjami dla miasta i jego mieszkańców – charakteryzował się na poziomie kulturalnym, literackim i społecznym z jednej strony dążeniem do zachowania własnych tradycji, z drugiej zaś coraz wyraźniej zauważalnymi wpływami nowych europejskich idei i trendów (cf. Vokal, 2020, 205). Do zawsze silnie obecnych w lokalnym życiu intelektualnym wpływów pobliskiej Italii dołączyły w tym czasie oddziaływania francuskie i austriackie; z czasem coraz ważniejszy będzie stawał się też kontekst południowosłowiański. „Wykwintny Dubrownik – jak to ujął Zlatko Posavec – upadał z klasą” (1982, 265), a dubrowniccy pisarze i poeci starali się działać dalej, gdyż utrata suwerenności nie osłabiła znacząco ich twórczych możliwości.

W XIX wieku narodził się wewnątrz siebie zróżnicowany i specyficzny „dubrownicki mikrokosmos” (Bakija, 2015, 104). Nie można przecież zapominać, że w tym właśnie stuleciu – jak zauważa Lovro Kunčević – dały o sobie znać dwie zasadnicze zmiany w strukturze tożsamości zbiorowej dubrowniczian. Z jednej strony odwróciła się wówczas hierarchia

ważności pomiędzy partykularną tożsamością dubrownicką, która traci swoje polityczne konotacje, a etniczną (właściwie narodowościową) tożsamością. Narodowość urasta w tym okresie do roli głównego modelu zbiorowej przynależności i znacząco tłumi dubrownicką tożsamość, ograniczoną już tylko do identyfikacji z miastem, choć jednak wzbogaconą wielkimi pokładami sentymentu. Z drugiej strony dochodzi w obrębie toczących się procesów narodowych do konfliktów, które nie miały miejsca w dziejach Dubrownika przednowoczesnego. Chodzi, oczywiście, o spór między chorwacką a serbską tożsamością narodową, a także zaistnieniem na tym tle jugosłowiańskiej idei integracyjnej (cf. Kunčević, 2019, 320).

W niniejszym tekście – w odwołaniu do aktualnych badań przede wszystkim Nenada Vekaricia (2019), Stjepana Ćosicia (1999), Slavicy Stojan (1993) czy Lovro Kunčevicia (2015)¹ – zostanie zaprezentowany (w sposób możliwie najbardziej syntetyczny) przegląd najważniejszych zjawisk związanych z wciąż fragmentarycznie i w niepełny sposób zbadanym zagadnieniem rozwoju życia kulturalnego w Dubrowniku w pierwszej połowie XIX wieku w perspektywie formowania się nowoczesnych środowisk inteligenckich² w mieście. Postaram się zatem pokazać nie tylko aktywność miejscowych elit na płaszczyźnie kulturalnej, ale także wskazać związki pomiędzy zmianami w życiu polityczno-społecznym miasta a ich wpływem na ówczesne życie intelektualne. Poszczególne problemy, jakie zostają przy tej okazji przywołane, stanowią

1 Poza wymienionymi chorwackimi badaczami zajmującymi się Dubrownikiem należy przywołać także innych autorów podejmujących badania w tym zakresie, np.: Ćučić, 2003; Bakija, 2005; Foretić, 2007; Tolja, 2011.

2 W tytule artykułu i jego tekście stosuję w odniesieniu do XIX-wiecznych dubrownickich pisarzy, poetów i działaczy kulturalnych określenia *inteligencja*, mając oczywiście świadomość genezy i specyfiki tej kategorii. W podstawowym znaczeniu za intelektualistów uważa się grupę ludzi, „która, odwołując się do swojego statusu i twórczego autorytetu na płaszczyźnie sztuki, literatury i nauki, zdołała wyrazić i propagować nowe lub obronić stare wartości” (Kovačec, 2003, 132). Kategoria *inteligencji* na określenie środowisk kulturalnych w Dubrowniku w I połowie XIX wieku jest – zdaniem autora artykułu – użytecznym kluczem teoretycznym, pozwalającym na stworzenie szerokiego opisu prezentującego aktywność twórców i działaczy na styku sfer kultury, literatury i polityki.

przyczynek do bardziej szczegółowych studiów, których rezultaty zostaną zaprezentowane w kolejnych artykułach.

2. Społeczno-klasowy i wyznaniowy obraz Dubrownika w pierwszej połowie XIX wieku

Na istniejący od końca XVII wieku genetyczny (biologiczny) podział w obrębie dubrownickiego patrycjatu, wśród którego najważniejszą rolę (również w sensie politycznym od lat 80. XVIII wieku) odgrywali *salamankezi* i *sorbonezi*³, nałożył się na początku XIX stulecia (z czasem go również zastępując) rozłam polityczny, którego wyznacznikiem okazał się stosunek do dwóch najsilniejszych wówczas potęg zainteresowanych przejęciem Dubrownika – Francji i Austrii. Ten motywowany w dużej mierze także ideowo rozłam przyczynił się – w obliczu zagrożeń dla Republiki – do stworzenia dwóch przeciwstawnych stronnictw: przedstawiciele najstarszych rodzin dubrownickich, wyznających przede wszystkim poglądy o charakterze konserwatywnym, opowiedzieli się za opcją proaustriacką, natomiast reprezentanci młodszych rodzin, najczęściej o orientacji liberalnej i postępowej, popierali opcję profrancuską (v. Čučić, 2003, 28).

Upadek Republiki zapoczątkował także – istotny w perspektywie zmian w mieście w ciągu najbliższych dekad – wzrost znaczenia mieszczaństwa na płaszczyźnie społeczno-ekonomicznej. To właśnie mieszczaństwo z największą radością przyjęło francuskie rządy w Dubrowniku, dzięki którym *de facto* doszło do upadku arystokracji jako klasy panującej, czego konsekwencją było dla przedstawicieli mieszczaństwa

3 Po trzęsieniu ziemi w Dubrowniku (1667), które zdziesiątkowało rodziną arystokrację, podjęto decyzję o nadaniu tytułów szlacheckich reprezentantom niższych warstw społecznych, w wyniku czego ukształtował się podział arystokracji na dwie grupy: *salamankezi* byli przedstawicielami starej, konserwatywnej szlachty i odrzucali możliwość mieszania się z członkami innych klas, natomiast *sorbonezi* zaakceptowali możliwość mieszanych małżeństw. Pomiędzy oboma „grupowaniami” dochodziło do częstych sporów, których skutki w pełni zaistniały w połowie XVIII wieku. Pierwotnie zatem przynależność dubrownickiej arystokracji do którejś z tych grup nie miała wymiaru ideowego. Cf. Čosić, Vekarić, 2001, 305–379; Čosić, Vekarić, 2005; Muljačić, 2006, 105–120.

„otwarcie dostępu do *Sancta Sanctorum* administracji cywilnej i sądowej”⁴ (Vojnović, 1908, 109). Tymczasem dubrownicka arystokracja (oskarżana o „tyranię i zniewolenie” poprzez „aroganckie wzniesienie się nad pozostałe klasy” i „narzucanie całemu państwu swoich własnych idei”; (Basiljević, 2006, 241) wraz z upadkiem Republiki, a zwłaszcza w momencie włączenia Dubrownika do Austrii, właściwie przestała istnieć, choć oczywiście w sensie prawnym – na mocy potwierdzeń otrzymanych od Wiednia w 1817 roku – zachowała swoje tytuły i jurysdykcje. Niemniej jednak nowe uwarunkowania społeczno-polityczne i ekonomiczne zanegowały dotychczasowe normy regulujące status i położenie tej warstwy w mieście, a towarzysząca temu masowa emigracja jej przedstawicieli przyczyniły się w sposób naturalny do poważnego zagrożenia jej istnienia w Dubrowniku (cf. Vekarić, 2019, 401–403).

Pomimo przekonania członków niektórych opcji politycznych w Dubrowniku o potrzebie reformy Republiki planowane przez nich zmiany nadal były dalekie od ducha prawdziwych idei oświeceniowych, gdyż nawet po jej upadku liczyli na powrót starego ustroju⁵ (cf. Ćosić, Vekarić, 2005, 95–100). W ten sposób utrwalił się wśród wyższych warstw społecznych „dubrownicki patriotyzm”, który przejawiał się na różne sposoby w życiu kulturalnym, np. w twórczości środowisk literackich czy w aktywności lokalnych działaczy. Rozczarowana utratą niepodległości i własnych przywilejów szlacheckich, co spowodowało początek zrównania społecznego wyższych i niższych warstw w mieście, część arystokracji zaakceptowała nowy porządek, część zaś stawiała mu wyraźny opór. Przejawiało się to m.in. w wycofywaniu się jej przedstawicieli z teatru⁶ w związku ze wzrastającą obecnością niższych klas, a także w ponownym

4 Tłumaczenia wszystkich cytatów w artykule zostały dokonane przez autora tekstu.

5 Część lokalnych elit nie pogodziła się z upadkiem Republiki i podjęła próby jej przywrócenia. W 1813 roku wybuchło antyfrancuskie powstanie, na czele którego stanęli Dživo Natali i Frano Bona. Równocześnie do czasu kongresu wiedeńskiego trwały zabiegi dyplomatyczne mające przywrócić Republikę Dubrownicką na mapę ówczesnej Europy. Więcej na ten temat: Vojnović, 1908, 63–75, 135–196, 259–292; Mitić, 2004, 199–211; Ćosić, 2009, 438–452.

6 Z uwagi na specyfikę teatru i życia teatralnego, a także w związku z faktem, że na przełomie XVIII i XIX wieku dopiero kształtują się nowoczesne podstawy

przeznaczeniu sali Wielkiej Rady, jednej z najważniejszych instytucji Republiki, na salę teatralną, co postrzegano jako pogwałcenie arystokratycznej tradycji kulturowo-historycznej (cf. Vokal, 2020, 206–207).

Istotną przemianą w życiu społecznym Dubrownika, rzutującą w dłuższej perspektywie czasowej na kulturowy i polityczny spór o charakter miasta, okazało się nadanie praw wyznawcom prawosławia, którzy dotychczas na mocy prawa obowiązującego w Republice byli ich pozbawieni⁷. Wzrost znaczenia prawosławnych, przede wszystkim Serbów, rozpoczął się już z końcem XVIII wieku, gdy na mocy umowy pomiędzy Republiką Dubrownicką a rosyjskim konsulem wybudowano w mieście prawosławną kaplicę. W 1804 roku powrócili do Dubrownika wyrzuceni wcześniej przez władze duchowni, a zgodnie z prawodawstwem francuskim (jake obowiązywało po zniesieniu Republiki) prawosławni w mieście stali się pełnoprawnym wyznaniem. W 1830 roku dzięki odkupieniu ziemi w części miasta zwanym Boninovo i uzyskaniu niezbędnych pozwoleń rozpoczęto budowę cerkwi Świętego Michała Archanioła, a od 1840 roku zaczęto zbierać datki na budowę cerkwi w samym centrum starego miasta (cf. Ćosić, 1999, 327; Čučić, 2003, 38–39). Budowa tych świątyń nie tylko symbolicznie, ale także już realnie ukazywała wzrastającą rolę Serbów w życiu społecznym Dubrownika⁸.

3. Intelktualna atmosfera Dubrownika (przed i po upadku Republiki)

O atmosferze prowincjonalności panującej w Dubrowniku, zamknięciu na nowoczesne idee i zacofaniu dubrownickich środowisk

tej dziedziny kultury w Dubrowniku, pomijam w niniejszym tekście ten kontekst. O tym okresie rozwoju teatru w mieście pisze Foretić, 2008, 10–35.

7 Jedną z najbardziej jaskrawych wykładni dotyczących zagrożenia ze strony prawosławia dla istnienia Republiki w dotychczasowym kształcie przedstawił Džono Rastić: „Republika uchroni tyle swojej wolności, ile zachowa czystej wiary katolickiej na swoim terytorium” (Čučić, 2003, 35).

8 Z nowych okoliczności politycznych podczas okupacji francuskiej i austriackiej skorzystali także dubrowniccy Żydzi – zagadnienie to przedstawia Stulli, 1989, 57–59.

intelektualnych – zanim miasto rzeczywiście znalazło się na peryferiach monarchii habsburskiej – zaświadczał jeszcze przed upadkiem Republiki Tomo Basiljević (Bassegli)⁹ (2006, 237–248). W swoim eseju *Bilješke o malim gradovima i malim državama* – napisanym z trudnej osobistej perspektywy człowieka odrzuconego, ale oddającym dekadencję Dubrownika i nastroje w nim panujące – zdołał zawrzeć obraz niewielkiego miasta, żyjącego wspomnieniem o dawnej świetności i pozbawionego możliwości przełamania zastoju w sferze ducha i myśli jego elit. Za najważniejsze przeszkody w przezwyciężeniu tego stanu rzeczy Basiljević uznał „duchowy marazm i bierność”, a także „skrajną umysłową biedę” czy „wąski i zamknięty krąg myśli, które są ograniczone do wydarzeń na świecie na długość nosa” (Basiljević, 2006, 237–239)¹⁰.

Te gorzkie, niepozbawione ironii, obserwacje Basiljevicia prowadzą go do sformułowania interesującej diagnozy, odnoszącej się również do kwestii sposobów organizacji inteligencji. Intelektualista – jego zdaniem – w ograniczonym niczym regułą klasztorną mieście ma do wyboru dwie drogi: indywidualną i kolektywną. Pierwsza, zakładająca skupienie się na sobie i pewien rodzaj izolacji od zewnętrznej rzeczywistości, oznacza samotne trwanie jednostki przeświadczonej o swojej oryginalności. Druga zaś pozwala mu na integrację z ludźmi, którzy wyrażają podobne wartości i tworzenie środowiska będącego namiastką inteligencji.

Życie intelektualne w Dubrowniku w pierwszych dekadach po upadku Republiki zdołało jednak przełamać swoisty marazm i dekadencję, naczynia kulturalny żywot miasta na przełomie stuleci. Nowa sytuacja polityczna wzbudziła w przedstawicielach lokalnej inteligencji potrzebę włączenia się w nowy ład budowany w mieście. Zaangażowanie to – jak postaram się pokazać – wynikało z rozmaitych pobudek i motywacji poszczególnych autorów i aktywistów, z których część wykorzystywała

9 W tekście posługuję się przede wszystkim słowiańskimi formami imion i nazwisk przywoływanych intelektualistów, ale tam, gdzie to możliwe, podaję także w nawiasie formę włoską, francuską lub łacińską nazwiska.

10 Jednak w tym samym mniej więcej czasie Francesco Maria Appendini formułował obraz miasta jako „oświeconej metropolii”, w której społeczność posiada przymioty zachęcające ją do „podążania (...) jasnymi śladami” swoich wielkich przodków (2016, 41).

możliwość tworzenia i działania w nowych warunkach stworzonych przez władze okupacyjne¹¹.

W miejsce opisywanej tak sugestywnie przez Basiljevicia intelektualnej próżni z łatwością zatem pojawiły się obce wpływy i mody. Kultura francuska, idee i nauki płynące z Francji, jeszcze na długo przed wydarzeniami z początku XIX wieku „zapuściły korzeń” w dubrownickiej arystokracji (Kasumović, 1902, 364). Zresztą – jak zauważa Vojnović – upadek Dubrownika po raz pierwszy w dziejach dokonał w duszach jego mieszkańców wewnętrzny podział. Z jednej bowiem strony część inteligencji zdecydowała się świadomie na poparcie francuskich władz okupacyjnych i zaangażowanie w życie publiczne, o czym zdecydować mogła porada Antuna Sorkočevicia (Sorgo) z Paryża, który uczulał swoich rodaków na zbliżenie z Francuzami, przede wszystkim zaś z konsulem René Charles Bruèrem, by w ten sposób osiągnąć jak najwięcej dla Dubrownika (cf. Čučić, 2011, 136). Z drugiej zaś strony, obok tych oportunistycznie zorientowanych reprezentantów miejscowych elit, byli także tacy, jak Džono Rastić (Resti), który – jednoznacznie wrogi Francuzom zanim jeszcze zajęli Dubrownik i zlikwidowali Republikę – swoje stanowisko zachował do końca ich rządów nad miastem (cf. Čučić, 2011, 136).

11 Życie kulturalne i polityczne w Dubrowniku pod zarządem austriackim (podobnie jak wcześniej francuskim) naznaczone było cenzurą i propagandą. Podejmowane przez nowe władze czynności ukierunkowane były na oddziaływanie na społeczne wyobrażenia i wiedzę o świecie, a także promowanie określonej aksjologii i ideologii. Wprowadzano nakazy milczenia, zmieniano i „cenzurowano” przestrzeń miasta, ale koncentrowano się przede wszystkim na zaangażowaniu lokalnej społeczności, zwłaszcza zaś dubrownickiej elity kulturalnej w różne formy manifestowania poparcia dla nowej administracji. Na tym tle działalność miejscowych elit, a także twórczość poszczególnych pisarzy i poetów uwarunkowana była w dużym stopniu stosunkiem do władz okupacyjnych, co doprowadziło do ukształtowania się wielu różnych postaw wśród dubrownickiej inteligencji. Problem ten w odniesieniu do dubrownickiej elity w okresie zarządu francuskiego omawiam szczegółowo w przygotowywanym do druku artykule *Między cenzurą i propagandą. Francuska administracja nad Dubrownikiem a aktywność lokalnych elit kulturalnych*. „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” (2025, nr 15). Zagadnienie wpływu cenzury i propagandy na elity w mieście w czasie administracji austriackiej wykracza poza ramy wyznaczone w tym tekście i wymaga opracowania w osobnym artykule.

Wśród tych, którzy ze stoickim spokojem przyjęli „wyrok historii” na ich mieście i tych, u których wywołało to bunt i sprzeciw, znaleźli się także tacy, co „cynicznie zaakceptowali definitywne postanowienie Wszchemogącego Cesarza” (Vojnović, 1908, 96). Manifestacją tej ostatniej postawy stało się wydarzenie, jakie odbyło się w Dubrowniku 12 maja 1808 roku, kiedy z okazji uroczystego nadania Augustowi Marmontowi tytułu *duc de Raguse* wykonano specjalnie przygotowaną kantatę, której autorem był Giovanni Battista Rosani. W uroczystościach, na które nowe władze zapraszały mieszkańców, apelując o „zewnątrzną manifestację” wdzięczności dla Marmonta (bezpośrednio odpowiedzialnego za „wywyższenie ojczyzny na poziom, na jaki wywyższył Francję i Włochy”), uczestniczyli dubrowniccy frankofile i członkowie lokalnej loży masonskiej¹².

Najdobitniej podsumował te wydarzenia Lujo Vojnović, który – traktując uroczystość nadania Marmontowi tytułu wojewody jako symboliczny kres Republiki – stwierdził nie bez ironii: „Upadek dubrownickiej niezależności i sztandaru św. Błażeja nie można było ani piękniej, ani bardziej uroczysto uświetnić” (Vojnović, 1908, 102). Następuje tym samym symboliczne odejście od tradycji – będącej konstytutywnym elementem tożsamości dubrownickich autorów – opiewania Gundulićciowskiej „pięknej, sławnej, słodkiej Wolności”. Zainaugurowana w ten sposób „szkoła serwilizmu”, w której uczono wychwalania „bezprawnych okupantów ojczyzny”, wprowadziła od razu na dubrownicką scenę życia publicznego – zdaniem Vojnovicia – pokolenie „złamanych charakterów” (1908, 102).

Gdy Dubrownik przeszedł pod zarząd austriacki, część środowiska intelektualnego otwarcie opowiedziała się za nowymi władzami. Świadczyły o tym różne inicjatywy, jak przede wszystkim wydanie zbioru *Alla sacra cesarea regia apostolica maesta di Francesco I., imperatore d' Austria, re d' Ungheria, Boemia, etc. etc. etc., per la riunione della provincia di Ragusa all' impero, poesie* (1815), zawierającego utwory pisane w języku łacińskim, które opiewały przyłączenie Dubrownika do Austrii, samego zaś Franciszka I – w odwołaniu do wzorców Horacjańskich – przedstawiano jako Jupitera

12 O genezie i znaczeniu masonerii w Dubrowniku pisze Mužić, 2005, 25–27.

i boskiego Augusta. Jednym z poetów firmujących to przedsięwzięcie był Antun Krša (Chersa), autor zawartego w tomie utworu *Prosopopeia Rhacusae ad Caesarem Antonii Chersa inter Arcades Salimbi Megaridis*, w którym uosobiony Dubrownik wspomina swoje szczęśliwe czasy wolności i rolę, jaką odgrywał na arenie międzynarodowej i polu kultury, a także zawodzi z powodu francuskiej okupacji i wychwala cesarza austriackiego, który przywrócił mu radość.

Proaustriacką orientację swojej twórczości wyrażał także jeden z najważniejszych poetów przełomu XVIII i XIX wieku, Đuro Hidža (Higgia), który napisał w manierze charakterystycznej dla większej części ówczesnych autorów dubrownickich zbiór wierszy wychwalających dynastię austriacką z okazji przybycia do Dubrownika w 1818 roku cesarza Franciszka I i jego małżonki Karoliny Augusty, zawierając im losy swojego miasta (cf. Stojan, 1999b, 249). Pod koniec życia ten sam autor jednak napisał ironiczny w swej wymowie wiersz *Korist tamnice*, wskazujący na to, że cały Dubrownik pod austriackim zarządem stał się więzieniem.

4. Życie literackie i kulturalne w Dubrowniku

Mimo że życie kulturalne w mieście za czasów Republiki cechowała daleko idąca samowystarczalność, skutkująca – z powodu braku ożywionej komunikacji z innymi ośrodkami niż dalmatyńskie – w niewielkim stopniu obecną wymianą myśli i idei z sąsiednimi ziemiami oraz zamkniętym obiegiem tworzonych w mieście tekstów (stąd niewielka potrzeba powstania drukarni) (cf. Rapacka, 2002, 302–303), sprzyjała ona jednak tworzeniu różnych form wewnętrznej konsolidacji, zazwyczaj w oparciu o wzorce włoskie. Najpełniejszą formą takiej integracji okazały się akademie, których od renesansu do upadku Republiki w Dubrowniku powstało kilka, np. *Akademija domoljubna (Accademia patriotica, 1793)*.

Długa dubrownicka tradycja prezentacji twórczości przy okazji różnych wydarzeń na spotkaniach w salonach, która była rodzajem intelektualnego i artystycznego współzawodnictwa (wpisując się nawet w styl życia arystokracji, a potem także mieszczan), naturalnie była kontynuowana (cf. Čučić, 2011, 135). Potrzeba stworzenia literatury odpowiadającej na nowe okoliczności, a także konieczność ożywienia

życia kulturalnego zainspirowała kilku dubrowniczian do powołania w 1802 roku akademii zwanej *Arcadia Parteno-Epidauritana degli Intrepidi*, której pierwszym przewodniczącym został Niko Pucić (Pozza). Jej członkowie spotykali się na comiesięcznych posiedzeniach, w czasie których organizowano odczyty utworów po włosku, łacińsku i chorwacku. Pierwszy sekretarz akademii Antun Kaznačić (Casnacich) w tym samym roku wyjechał za granicę, by kontynuować studia, ale mimo to utrzymywał z nią duchowy kontakt. Akademia działała krótko, gdyż jej działalność oparta była na anachronicznych wzorcach (cf. Šišević, b.r., 100). Sam Kaznačić był przecież jednym z pierwszych dubrownickich intelektualistów, którzy dołączyli do ruchu iliryjskiego, czym powiązał starą literaturę dubrownicką z nowym modelem chorwackiego piśmiennictwa.

Po upadku Republiki pojawiały się pomysły powołania akademii, ale już nie w formie literackich salonów, lecz instytucji kultury. Po zajęciu przez Napoleona Dubrownika Andrija Altestić (Altesti), były wysłannik carycy Katarzyny II, wystosował do niego apel o stworzenie w mieście „akademii uczonych ludzi, którzy by na bazie mowy serbskiej opracowywali stopniowo ogólnoiliryjski język literacki i dyplomatyczny” (Ban, 1849b, 155). Również Antun Sorkočević (Sorgo), jeden z najbardziej wykształconych ówczesnych dubrowniczian, od 1806 roku pełniący funkcję ambasadora Republiki Dubrownickiej w Paryżu, po powrocie do rodzinnego miasta w 1811 roku przedstawił rządowi Prowincji Iliryjskich propozycję stworzenia Akademii Słowiańskiej w Lublanie i Dubrowniku, opartej na dubrownickim liceum, na czele z Francesco Marią Appeninim, ale pomysł ten nie spotkał się ze zrozumieniem, a po odejściu Marmonta projekt upadł bezpowrotnie (cf. Durković-Jakšić, 1984, 35; Stojan, 2016, 259)¹³.

Miejsce anachronicznych już w swojej istocie i opartych na obcych wzorach akademii zajęły, popularne w okresie chorwackiego odrodzenia narodowego, czytelnie. Tego typu czytelnicze stowarzyszenia, nazywane *Casino* lub *Gabinetto di lettura*, w których spotykali się reprezentanci

13 W 1828 roku jednak w czasopiśmie „Serbske letopisi” ukazała się informacja o rzekomym powołaniu katedry słowiańskiej w Paryżu, której profesorem miał zostać „hrabia Sorgo z Dalmacji”, czyli właśnie Antun Sorkočević (Sorgo) (Durković-Jakšić, 1984, 36).

arystokracji i wykształceni mieszczaństwo, odegrały istotną rolę w życiu kulturalnym miast i w propagowaniu wśród ich mieszkańców idei odrodzeniowych. W obrębie dubrownickiego *Casina*, które zostało otwarte w 1820 roku w pałacu Miha Giorgiego, organizowane były różne uroczystości, ale także jego przestrzeń wykorzystywano jako czytelnię (cf. Vokal, 2020, 209).

Jednocześnie formowały się nieformalne towarzystwa autorów mających podobne zapatrywania literackie czy te same artystyczne gusta. W oparciu o tradycję ścisłych powiązań kulturalnych między Dubrownikiem a Italią ukształtowało się elitarne środowisko twórców piszących po włosku. Do tego grona poetów, którzy chorwacką publiczność czytelniczą w mieście uważali za niewielką i w związku z tym niegodną wysiłku twórczego w języku narodowym, należeli bracia Tomo i Antun Krša (Chersa), ojciec i syn Androviciowie, Ivo Bizar (Bizzaro) i Luko Stulli (cf. Stojan, 1999a, 123). Obok nich istniała rzesza autorów, których jednoczyła – pomimo różnic w poetykach ich dzieł – tendencja do pisania w języku łacińskim; byli wśród nich tacy twórcy, jak: Džono Rastić (Resti), Bernard Zamanja (Zamagna), Đuro Hidža (Higgia), Urban Appendini czy Đuro Ferić (Ferrich). Ten ostatni zresztą jako jeden z niewielu dubrownickich latynistów, apelujących o tworzenie w języku narodowym, stał się wzorem poety dla Antuna Kaznačicia, który starał się w jego osobie zachować pamięć o dawnej tradycji dubrownickiej, ustanawiając dzięki niemu ciągłość między starym a nowym modelem kultury Dubrownika. Wokół Kaznačicia skupiło się pokaźne grono autorów, którzy będą w przyszłości nadawać ton dubrownickiemu życiu literackiemu: jego syn Ivan August, Medo Pucić (Pozza), Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić czy Antun Ročić (Rozzi).

5. Inicjatywy integrujące dubrownicką inteligencję

Konsolidacja środowisk intelektualnych w Dubrowniku w pierwszej połowie XIX wieku przebiegała w sposób nadzwyczaj swobodny – i to pomimo trudnych (ale i mobilizujących) okoliczności, w jakich znalazło się miasto po upadku Republiki. Nie bez znaczenia okazały się dotychczasowe uwarunkowania społeczne i kulturalne Dubrownika – niewielka

liczebność miejscowych elit, a także kultywowane przez nich tradycje zrzeszania się w akademiach naturalnie sprzyjały integracji ludzi o podobnych poglądach i chcących włączyć się aktywnie w życie publiczne.

Inicjatywą, która w sposób rzeczywisty – na przekór państwowo-politycznemu upadkowi na początku XIX wieku – potwierdziła możliwości środowisk intelektualnych i pokazała tkwiące w nich twórcze zdolności, okazało się wydanie (w trzech częściach i sześciu tomach) trójjęzycznego słownika Joakima Stulicia (Stulli). Pierwsza część słownika została wydana jeszcze za czasów Republiki w Budzie (1801) i sfinansowana przez cesarza Józefa II, któremu zresztą był dedykowany, a ostatni tom został wydany w Dubrowniku (1810), znajdującym się już pod francuskim zarządem, co więcej dzięki wsparciu Marmonta. Realizacja tego znaczącego projektu, który symbolicznie powiązał schyłkowy okres istnienia Republiki z czasem po jej zniesieniu, mogła się udać tylko dzięki funkcjonowaniu zorganizowanego środowiska intelektualnego w mieście (cf. Čučić, 2011, 135).

Również wokół drukarni Antuna Martecchiniego skupił się w Dubrowniku szeroki krąg intelektualny na czele z Francesco Marią Appendinim. Jego brat, Urban, zredagował wydany w niej tom *Antologija dubrovačkog latinskog pjesništva* (1811), w którym obok utworów Džono Rasticia (Resti), Bernarda Zamanji (Zamagna), Đuro Fericia (Ferrich), Đuro Hidžy (Higgia), Antuna Kršy (Cherso), Antuna Kaznačicia, pojawili się wybitni autorzy, którzy co prawda nie uczestniczyli w projekcie, ale uhonorowano ich, poświęcając im wiele wierszy (należeli do nich, np. Antun Sorkočević (Sorgo), Marko Bruerović (Bruère), Luko Stulli) (cf. Čučić, 2011, 135–136).

Jedną z kolejnych okazji do zaznaczenia swojej roli przez dubrownickich intelektualistów stało się wydarzenie związane z tą sferą gospodarki miasta, która stanowiła przez wieki o jego sile i znaczeniu. W 1817 roku odbyło się w porcie w Grużu uroczyste wodowanie – pierwszego po upadku Republiki – okrętu żaglowego (brygantyny), nazwanej „Bete” na cześć przydomku słynnego dubrownickiego uczonego Marina Getaldicia (Ghetaldus). Ivan Antun Kaznačić wykorzystał wydarzenie, angażując wokół uroczystości uświetniających kilku znaczących dubrownickich autorów, którzy przygotowali na tę okazję okolicznościowe wiersze. Jednym z uczestników tego przedsięwzięcia był też – przebywający poza

Dubrownikiem – Marko Faustin Galjuf (Gagliuffius), dzięki któremu zbiór tych utworów ukazał się drukiem w Italii w 1819 roku. Sam Galjuf, ostatni dubrownicki latynista – pozostając w zachwycie nad sposobem i formą uświetnienia wodowania statku – napisał swoje najważniejsze dzieło pod tytułem *Navis Ragusina*, które jest świadectwem jego lokalnego patriotyzmu i tęsknoty za Dubrownikiem (cf. Stojan, 1993, 19–20). W tym po raz pierwszy wydany w 1891 roku poemacie (określanym jako *carmina meditata*), złożonym ze 196 heksametrów, wychwalał sześciu zasłużonych dubrowniczian (Zamanja/Zamagna, Stojković/Stay, Kunić/Cunichius, Bošković, Baglivi, Getaldić/Ghetaldus).

Kolejnym ważnym przedsięwzięciem dla konsolidacji dubrownickiej elity kulturalnej okazało się dzieło *Galleria degli Ragusei illustri* (1841), będące realizacją wcześniejszego pomysłu Antuna Occhiego (koniec XVIII wieku). Ten pierwszy dubrownicki drukarz zamierzał wydać dzieło, w którym zaprezentowałby się „tutti migliori poeti illirici”. Do próby realizacji tego przedsięwzięcia – wkrótce po podobnym przedsięwzięciu Tibalda *Galleria degli Veneti illustri* – powrócił kolejny zasłużony dubrownicki drukarz Frano Petar Martecchini, który stworzył też do niego wspaniałe litografie przedstawiające podobizny dubrownickich pisarzy i poetów. Autorami zawartych w nim tekstów, przedstawiających sylwetki dwudziestu sześciu dubrownickich osobistości, byli Antun Kaznačić, jego syn Ivan August, a także Medo Pucić (Pozza), Pasko Antun Kazali, Ivo Galjuf oraz Niccolò Tommaseo, dzięki któremu w stworzeniu publikacji wzięli udział inni włoscy literaci (m.in. Francesco Dall’ Ongaro).

Projekt ten – będąc nawiązaniem do ugruntowanej i popularnej w Dubrowniku tradycji, której rezultatem były dzieła Sebastijana Slade (Dolci) czy Serafina Mariji Crijevicia (Cerva) – miał być nie tylko promocją dubrownickiej kultury literackiej i jej najważniejszych przedstawicieli, ale umożliwił zaistnienie na scenie literackiej młodych autorów, którzy dotychczas dali o sobie znać przede wszystkim w okolicznościowych utworach, a tym razem pokazali swój artystyczny talent i zachwyt nad lokalnym środowiskiem kulturalnym.

Zdecydowana większość przywołanych powyżej inicjatyw zainaugurowanych przez środowiska dubrownickiej inteligencji – poza swoim symbolicznym znaczeniem, nastawionym na oddziaływanie wobec okupanta francuskiego, a potem austriackiego – pełniła jednak zasadnicze

funkcje dla wewnętrznego formowania się tych grup. Ukazując aktywność i potencjał twórczy elit, jak i poszczególnych ich przedstawicieli, podejmowane przez nich przedsięwzięcia kulturalne działały w sposób integrujący i socjalizujący. Właśnie za sprawą tych intelektualistów Dubrownik kontynuuje – pomimo politycznego i ekonomicznego upadku – swoje funkcjonowanie jako ważny ośrodek kulturalny (cf. Čučić, 2011, 136).

6. Sytuacja w Dubrowniku do 1848 roku

W pierwszej połowie XIX wieku następowało stopniowe, choć z czasem coraz wyraźniejsze otwieranie się tej części dubrownickiego środowiska, która opowiedziała się za chorwacką ideą narodową na zagrzebski ruch odrodzeniowy. Temu intelektualnemu zbliżeniu sprzyjały wizyty w Dubrowniku najważniejszych przedstawicieli zyskującego na popularności iliryzmu. Począwszy od Ivana Trnskiego, który przybył do miasta w 1836 roku, wzbudzając w nim „twórcze wzmożenie”, a zwłaszcza od odwiedzin przywódcy ruchu iliryjского Ljudevita Gaja, którego przywitano w mieście po królewsku, otwierając przed nim archiwa i biblioteki (poza – co znamienne – księgozbiorem w klasztorze franciszkanów, na co nie wyraził zgody jego ówczesny opiekun Inocent Čulić/Ciulich), trwał silny związek Dubrownika z chorwackim odrodzeniem narodowym. Gaj, który przyjechał, żeby zobaczyć „chorwackie Ateny” i poznać krąg dubrownickich ilirystów (cf. Kojić, 1965, 46), złożył też wiele obietnic dotyczących wydania miejscowych rękopisów, z czego się jednak w większości nie wywiązał. Nawiązał jednak cenne dla integracji środowisk zagrzebskich i dubrownickich kontakty, przede wszystkim z Antunem Kaznačiciem czy Pijerko Buniciem (Bona), któremu zresztą Gaj zaproponował – jako dramaturgowi – współtworzenie teatru narodowego (cf. Ćosić, 1999, 317). O ożywczym dla atmosfery intelektualnej w mieście znaczeniu tej wizyty niech świadczy fragment wiersza napisanego z tej okazji przez Lukę Didaka Sorkočevicia (Sorgo): „Za czym tęsknisz, Ojczyzno, w swoim nowym triumfie? Przeznaczona ci jest przecież radość starych Aten i Feniksa: umarłaś, ale dzisiaj rodzisz się na nowo ze swoich popiołów” (Koerbler, 1914, 14–16). Również sami

zagrzebscy działacze pozostawali pod wrażeniem mobilizacji i poświęcenia dla idei narodowej przedstawicieli dubrownickiego środowiska. W takich właśnie kategoriach postrzegał ich Ivan Kukuljević Sakcinski, który w 1839 roku będąc przyjęty w Dubrowniku przez Ivana Augusta Kaznačicia, Mato Vodopicia, Miho Klaićia i Medo Pucicia (Pozza), zapisał w swoim dzienniku: „Niewielkie jest to towarzystwo, ale wybrane i szlachetne, spośród których nie wiadomo kto jest bardziej entuzjastycznie nastawiony do swojej sławnej ojczyzny i całej Słowiańszczyzny” (Bakija, 2015, 97).

Od 1843 roku, gdy wprowadzono zakaz używania iliryskiego nazewnictwa, rozpoczyna się nowy etap procesów odrodzeniowych w Dalmacji, a centrum kulturalnym staje się Zadar, gdzie od 1844 roku wydawana jest „Zora dalmatinska”. Na jej łamach publikowała także spora grupa autorów dubrownickich, zwłaszcza od 1845 roku, gdy redaktorem naczelnym czasopisma został Ivan August Kaznačić. To właśnie dzięki niemu czasopismo zyskało na znaczeniu, gdyż udało mu się nie tylko zaangażować do stałej współpracy wielu twórców z Dubrownika (Antun Pasko Kazali, Pijerko Bunić (Bona), Matija Ban), ale także wprowadzić stopniowo ortografię forsowaną przez Gaja (w miejsce tej dalmatyńskiej, za którą opowiadał się poprzedni redaktor Ante Kuzmanić) oraz zwiększyć liczbę czytelników i prenumeratorów. Jako ważne medium promujące piśmiennictwo Dubrownika „Zora dalmatinska” publikowała jego największych klasyków (np. Ignjata Đurđevicia), ale też popularyzowała młodą generację autorów dubrownickich i ich najnowszą twórczość (za największe odkrycie na łamach periodyku można uznać publikacje Kazalego, którymi tym samym rozpoczął swoją udaną pracę literacką) (cf. Stojan, 1999a, 127).

Ivan August Kaznačić w czasie swoich studiów w Wiedniu i Padwie poznał (znajdującego się pod wpływem podróżującego po Italii w 1841 roku Jána Kollára) Medo Pucicia (Pozza) i Niccolò Tommaseo. Owocem ich wspólnych zainteresowań i podjętej współpracy stały się teksty publikowane w ramach *Studi sugli Slavi* (1842–1844) w czasopiśmie „La Favilla”. Kaznačić i Pucić, będąc początkowo pod wrażeniem *sveslavenstva*, za sprawą włoskich doświadczeń znaleźli się pod wpływem Giuseppe Mazziniego i jego ruchu. Ten włoski wpływ utrzymał się do 1848 roku, kiedy ujawniły się prawdziwe włoskie aspiracje, całkowicie rozbieżne

z planami słowiańskimi¹⁴. Wtedy też doszło do rozłamu wśród dubrownickich działaczy – Kaznačić opowiada się za chorwacką ideą narodową, a Pucić wybiera orientację serbsko-katolicką (cf. Ćosić, 1999, 320)¹⁵.

Burzliwy rok 1848 dokonał jednak znaczącego przełomu w życiu kulturalnym Dubrownika, zapoczątkowując tym samym ważną dla kształtowania się środowisk inteligencji tradycję czasopiśmiennictwa. Mimo technicznych i intelektualnych możliwości miasto aż do tego czasu nie mogło poszczycić się prasą, a pod tym względem zdecydowane pierwszeństwo w Dalmacji uzyskał Zadar, w którym – przypomnijmy – w latach 1806–1810 wychodził „Kraljski Dalmatin”, potem w latach 30. i 40. „Gazetta di Zara”, „Zora dalmatinska” i „La Dalmazia”.

Pierwszą gazetą wydawaną w Dubrowniku (i jednocześnie pierwszą w Dalmacji po zniesieniu przez cesarza Ferdynanda I cenzury) były „Rimembranze della settimana”, które zostały stworzone w 1848 roku dzięki staraniom młodych przedstawicieli inteligencji skupionej wokół Baldovina Bizara (Bizzaro). Jako oficjalny organ prasowy Dubrownika nie mógł się stać płaszczyzną wymiany myśli i dyskusji i choć zaznaczyła się w nim tradycja odrodzeniowa, to jednak nie zostały w nim wyrażone wprost nastroje i poglądy polityczne dubrownickiego środowiska (cf. Bakija, 2005, 39).

Kolejnym periodykiem, próbującym zapłacić próżnię po tej pierwszej gazecie w mieście, był „L' Avvenire”. Jego stworzenie w 1848 roku możliwe było dzięki środowisku skupionemu wokół Ivana Augusta Kaznačića i – w przeciwieństwie do wcześniejszego pisma – prezentował bardziej zdecydowane poglądy i idee dotyczące potrzeby zjednoczenia z Chorwacją właściwą, a także wyraźną krytykę ruchu autonomistycznego, sprzeciwiającego się uznaniu Josipa Jelačića gubernatorem Dalmacji (cf. Perić, 1980, 355–357).

Ta sama grupa dubrownickiej inteligencji, która stworzyła „L' Avvenire”, powołała wkrótce rocznik „Dubrovnik. Cviet narodnog književstva”

14. O wydarzeniach 1848 roku w monarchii habsburskiej i ich wpływie na sytuację Dubrownika piszą Obad, 1979, 235–240; Ćosić, 1999, 337–352.

15. Trzeba też dodać, że na ziemiach chorwackich w XIX wieku wśród elit kulturalnych czynnikami dezintegrującymi były język i wyznanie. Więcej na ten temat: Milanja, 2012, 76.

(1849). Główną rolę odgrywali w nim Ivan August Kaznačić, Medo Pucić i Matija Ban, który został jego redaktorem naczelnym. W przedmowie do numeru 2 Ban podkreślił, że wydawanie tego periodyku oznacza „nowy rozdział w życiu Dubrownika”, a w kontekście 1848 roku zauważył, że miasto nie mogło pozostać bierne wobec ówczesnych wydarzeń, więc „i ono zabrało swój głos, ale był to głos mądrego starca, który żyjąc wspomnieniami, zaczął opowiadać o swojej niegdysiejszej sławie” (Ban, 1849a, 2).

Pomimo niewątpliwych osiągnięć i postępów na płaszczyźnie kulturalnej i w życiu intelektualnym w Dubrowniku w latach 40., zwłaszcza zaś po wydarzeniach 1848 roku, nastroje w mieście były dalekie od entuzjazmu. Sytuację dodatkowo pogarszało zarysowujące się na horyzoncie (choć w pełni odczuwalne dopiero w latach 70.) zagrożenie na polu polityczno-społecznym wywołane wzrastającym znaczeniem Serbów katolików. Nie powinny zatem dziwić słowa, jakie w języku włoskim zapisał w tym czasie w swoim poetyckim liście Luko Giorgi Bona: „Dubrownik, kiedyś swój pan i władca, teraz jest sługą, zrównanym z całym mnóstwem nieznanym małych miast” (Bakija, 2005, 35).

7. Podsumowanie

Po upadku Republiki i utracie niezależności Dubrownik, doświadczając degradacji na różnych poziomach, stał się miastem na peryferiach wielkiego imperium, ośrodkiem bez żadnego większego znaczenia administracyjnego i politycznego. Elita intelektualna miasta od samego początku, mimo podjęcia przez niektórych jej przedstawicieli nieudanych i z góry skazanych na porażkę prób odzyskania niegdysiejszej roli Dubrownika, krytycznie postrzegając „zewnątrzne” możliwości poprawy położenia i statusu miasta. O jego znaczeniu w tych trudnych okolicznościach mogła zdecydować jedynie aktywność i działalność dubrownickiej inteligencji.

Jak starałem się jednak pokazać, tragedia, jakiej doświadczył na początku XIX stulecia Dubrownik, unicestwiła jego polityczno-społeczne i ekonomiczne podstawy funkcjonowania, wyraźnie nadwątlone już od końca XVII wieku, w tym sensie stając się „wyrokiem historii”

wykonanym na Republice. Na płaszczyźnie kulturalnej – mimo wielu oczywistych problemów i zagrożeń dla rozwoju życia intelektualnego – miasto i jego elity dalej funkcjonowały, tworząc „nowy Dubrownik” i doprowadzając nawet do wyraźniejszego (niż to miało miejsce w przeszłości) otwarcia się środowisk na kulturalną komunikację z sąsiednimi ziemiami, w tym zwłaszcza włączając się w procesy integracyjne wśród Słowian południowych. Trudno w tym kontekście przecenić rolę, jaką odegrał w zbliżeniu Dubrownika i Zagrzebia Antun Kaznačić i jego syn Ivan August (cf. Stojan, 1993), a także znaczenie działalności Međa Pucića (Pozza) czy Matiji Bana nie tylko dla zachowania pamięci o lokalnej tradycji, ale też dla propagowania ówczesnej twórczości miejscowych autorów (cf. Bakija, 2005). Nie można też zapominać o znaczeniu, jaką dubrownicka tradycja polityczna (idea republikanizmu i walka o jej zachowanie w 1813 roku) miała dla ukształtowania się świadomości takich ludzi jak Lujo Vojnović czy Frano Supilo (cf. Ćosić, 2009, 438–452).

Literatura

- Appendini, F. M. (2016). *Povijesno-kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana*. Prijevod i uvodna riječ A. Šoljić. Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik.
- Bakija, K. (2005). *Knjiga o „Dubrovniku” 1849.–1852*. Zagreb: Erasmus Naklada.
- Bakija, K. (2015). *Orsat Pozza (Medo Pucić) u ogledu svoga vremena*. „Dubrovnik. Časopis za književnost i znanost”, nr 4, s. 90–106.
- Ban, M. (1849a). *Uvod*. W: *Dubrovnik. Cviet narodnoga književstva*. Red. M. Ban i M. Pucić, Dubrovnik: Tieskom Martekinoviem, s. 1–14.
- Ban, M. (1849b). *Zercalo poviestnice dubrovačke. Razdielak književni*. W: *Dubrovnik. Cviet narodnoga književstva*. Red. M. Ban i M. Pucić, Dubrovnik: Tieskom Martekinoviem, s. 147–159.
- Basiljević, T. (2006). *Bilješke o malim gradovima i malim državama*. W: *Ž. Muljačić, Iz dubrovačke prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, s. 237–248.
- Čučić, V. (2003). *Posljednja kriza Dubrovačke republike*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti.
- Čučić, V. (2011). *Tiskara Martechini u Dubrovniku za vrijeme francuske uprave (1806.–1814.)*. W: *Dalmacija za francuske uprave (1806.–1813.)*. Zbornik radova. Red. M. Trogrlić i J. Vrandečić, Split: Književni krug. Filozofski fakultet – Odsjek za povijest, s. 107–137.
- Ćosić, S. i Vekarić, N. (2001). *Raskol dubrovačkog patricijata*. „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku”, nr 39, s. 305–379.

- Ćosić, S. i Vekarić, N. (2005). *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Ćosić, S. (1999). *Dubrovnik nakon pada republike (1808–1848)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Ćosić, S. (2009). *Pogovor: Vojnovićev „Pad Dubrovnika“ nakon stotinu godina*. W: L. Vojnović, *Pad Dubrovnika (1797.–1806.)*. Strmec Samoborski: Fortuna, s. 438–452.
- Durković-Jakšić, Lj. (1984). *Mickiewicz i Jugosłowianie*. Wstęp Z. Grot. Przeł. J. Leśny, W. Szulc, B. Zieliński. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Foretić, M. (2007). *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: Zbornik odabranih radova*. Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik.
- Foretić, M. (2008). *Kazalište u Dubrovniku*. Zagreb: Hrvatski centar ITI.
- Kasumović, I. (1902). *Dubrovački pjesnici i propast dubrovačke slobode*. „Vienac“, nr 34 (23), s. 362–364.
- Koerbler, Đ. (1914). *Latinske pjesme Luke Didaka Sorga i austrijska censura 1847.* „Rad JAZU“, nr 201, s. 14–46.
- Kojić, N. (1965). *Boravak Ljudevita Gaja u Dubrovniku 1841.* „Dubrovnik“, t. 1, s. 45–56.
- Kovačec, A., (red.) (2003). *Hrvatska enciklopedija*, t. 5: Hu – Km, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Kunčević, L. (2015). *Mit o Dubrovniku: Diskursi o identitetu renesansnoga grada*. Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Kunčević, L. (2019). *Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika (XIV.–XVII. stoljeće)*. W: *Dubrovnik u hrvatskoj povijesti. Zbornik radova akademiku Nenadu Vekariću*. Red. M. Grčević i N. Vekarić, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta, s. 303–327.
- Milanja, C. (2012). *Konstrukcije kulture. Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Mitić, I. (2004). *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Muljačić, Ž. (2006). *Salamankezi i Sorbonezi u Dubrovniku*. W: Ž. Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, s. 105–120.
- Mužić, I. (2005). *Masonstvo u Hrvata*. VIII. dopunjeno izdanje. Split: Naklada Bošković.
- Obad, S. (1979). *Dubrovački zahtjevi revolucionarne godine 1848.* „Radovi. Razdio društvenih znanosti“, t. 18, nr 8, s. 235–240.
- Perić, I. (1980). *Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. god.* „Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku“, t. XVIII, s. 349–535.
- Posavac, Z. (1982). *Estetika romantičnoga klasicizma u Dubrovniku.* „Anali Hrvatskog instituta JAZU u Dubrovniku“, nr 19–20, s. 263–287.
- Rapacka, J. (2002). *Centra i peryferie literatury starochorwackiej*. W: *Śródziemnomorze. Europa Środkowa. Bałkany. Studia z literatur południowosłowiańskich*.

- Red. M. Dąbrowska-Partyka, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, s. 296–313.
- Stojan, S. (1993). *Ivan August Kaznačić. Književnik i kulturni djelatnik*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stojan, S. (1999a). *Dubrovački preporoditeljski krug*. W: M. Fotez (red.). *Dani Hvarско-га kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, t. 25, nr 1. Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Književni krug Split, s. 122–135.
- Stojan, S. (1999b). *Jedna nepoznata politička pjesma Đura Hidže. „Anali Dubrovnik”*, nr 37, s. 237–250.
- Stojan, S. (2016). *Kulturni krug Luke i Miha Sorga (Sorkočevića): glazbenici, pjesnici i diplomati*. „Anali Dubrovnik”, nr 54/2, s. 247–262.
- Stulli, B. (1989). *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Jevrejska općina. Nakladni zavod Matice hrvatske. Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiburger”.
- Šišević, I. (b.r.). *Dubrovačke akademije i naučna društva*. [posebni otisak], s. 98–101.
- Tolja, N. (2011). *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. Dubrovnik: vlastita naklada.
- Vekarić, N. (2019). *The Nobility of Dubrovnik. Roots, Structure and Development*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vojnović, L. (1908). *Pad Dubrovnika: druga knjiga (1807–1815)*. Zagreb: Dionička tiskara.
- Vokal, T. (2020). *Kultura Dubrovnika u prvoj polovici 19. stoljeća*. „Pro Tempore”, nr 15, s. 205–214.

- **DAMIAN KUBIK** – Assistant Professor at the Institute of Slavic Philology of the Jagiellonian University. Ph.D. in the Slavic literature studies (2014), MA in comparative literature (2007) and MA in Slavic philology at the Jagiellonian University (2009). Investigator in the project *Migrating ideas in the Slavic Balkans (XVIII–XX c.)* (2015–2018). Manager in the project *Cultural elites in Dubrovnik in the first half of the 19th century* (2023–2024). Author of the book: *Południowosłowiańska „kultura wyobrażona”. Projekt Mickiewiczowski a dziewiętnastowieczne dyskursy kulturowe w Serbii i Chorwacji* (2015). Research interests: Croatian and Serbian culture, Polish Romanticism and Adam Mickiewicz.